

B í r á l a t

Halász Iván: A csehszlovák, valamint a cseh és szlovák államfői tisztség az állami és intézményi kontinuitás kontextusában (1918-2018) című értekezéséről

A témaválasztás egyértelmű határokat jelöl ki, a vizsgált időszakot és a tárgyalt kérdést tekintve egyaránt. Egy évszázadról van szó, a kezdő dátum pedig egyben fontos történelmi korszakhatár. A megvalósítandó cél: az államfői tisztség jogtörténeti elemzése - csehszlovák, illetőleg cseh és szlovák viszonylatban - szintén pontosan körülhatárolható kereteket jelent. Azt vizsgálja a szerző, hogy miképpen volt képes az 1918-ban született csehszlovák köztársasági elnöki intézmény közel száz éven keresztül hatást gyakorolni a cseh és a szlovák közjogi fejlődésre, amint a Bevezetésben (7-8.l.) olvashatjuk. Fontosnak és aktuálisnak tartom a témaválasztást, hiszen nem egy tekintetben hasonló folyamatokról, hasonló történelmi háttérrel beszélhetünk térségünk nem egy országában, természetesen Magyarországot is ideértve. Nem beszélve arról, hogy milyen közelről érintett – és érint – bennünket mindaz, ami Csehszlovákiában, Csehországban és Szlovákiában történt. Más megközelítésből: Halász Iván tanulmányában nyomon követhetjük, miképp következtek be a nagy történelmi fordulatok, s milyen - egyszer-másszor meghatározó - szerepet játszott bennük az államfő. Mint például Edvard Beneš, Ludvik Svoboda vagy Václav Havel.

A következőket szerkesztett értekezést tizenöt fejezetre tagolta a szerző. A Bevezetés és a Befejezés mellett a történelmi kronológiát követve tizenhárom fejezetben tárgyalja a közjogi folyamatokat. Magától értetődően a történelmi események fordulópontjai jelentik a fejezethatárokat: a csehszlovák állam megszületése, majd megszűnése 1939 márciusában, a II. világháború alatti Cseh-Morva Protektorátus és a Szlovák Köztársaság megalakulása, a II. világháborút követő helyzet, az 1948-as kommunista hatalomátvétel, utána pedig az 1989-es demokratikus fordulat, továbbá az 1993-as szétválás utáni körülmények. Bizonyos tekintetben különbözik ettől a XIV. fejezet, mely a köztársasági elnöki intézmény szimbolikáját tárgyalja. Végigkísérhetjük így mind a két csehszlovák állam történetét, a közös államiság, a szétválások és a történelmi tragédiák eseménysorait – valójában jogtörténeti látószögéből. Elgondolkoztató a történelem más aspektusaival foglalkozó kutató számára, hogy milyen kölcsönviszonyban állnak egymással a politikai-társadalmi változások és a jogintézmények. Hogyan hatnak egymásra, miképpen tesznek lehetővé jogi keretek bizonyos politikai kompromisszumokat, békés “kiegyezéseket”, és mi módon sürgetik a közjog meghatározó elemeinek megváltoztatását politikai erők vagy tömegmozgalmak. Az államfői intézmény száz éves története, jogi szabályozása rendkívül tanulságos képet mutat ezekről a jelenségekről. Az értekezésből jól kivehetők a kontinuitás és diszkontinuitás kettősségének sajátosságai. Mindazonáltal úgy tetszik, a jogfolytonosság kategóriája a meghatározó a szerző számára, még a totális diktatúrák esetében is, ahol persze a jog betűje és a joggyakorlat valósága között meglehetősen nagy volt az eltérés. Azzal a többször hangsúlyozott tézisével természetesen egyet érthetünk, hogy az államfői intézmény tekintetében – minden jelentős történelmi változás ellenére - sok a hasonlóság a háború előtti csehszlovák és a jelenlegi cseh és szlovák elnök jogállása között (v.ö. Befejezés, 267.l.), az államelnöki intézmény túlélte a német megszállást és a kommunista korszakot is. Nem tudom, mennyire merész föltevés, hogy ez a hozzáállás összefüggésben lehet Ferenc József ismert csehországi kultuszával (ha később ezt minden módon feledtetni igyekezett is az állami propaganda). Ahhoz nem fér kétség, hogy mind a két csehszlovák államban, valamint az 1992 utáni Csehországban és Szlovákiában is sajátos közjogi

helyzete volt – és van - az államfőnek, amit a köztársasági elnök személyéhez kapcsolódó szimbolika csak nyomatékosít.

Igazán alapos elemzést kapunk Halász Iván értekezésében, minden esetben körültekintően vázolja az adott történelmi körülmények és a közjogi keretek változásait. A maga nemében valóban egyedülállónak tekinthető térségünkben a “cseh-szlovák” elnöki hagyomány, a parlamentáris demokráciában megjelenő – nyomaiban a totális diktatúrákban is megmaradt - elnöki pozíció, amelynek eredete nyilvánvalóan nem választható el az “országalapító” Tomáš G. Masaryk személyétől és az első csehszlovák köztársaság bizonyos fokig mítikussá emelt emlékezetétől.

Megjegyzéseimet három kérdés köré kívánom csoportosítani: történelmi jelenségek megítélése, fogalmi-nyelvi problémák, kisebb kiegészítések-javítások.

Az első ponthoz: inkább kérdésekben fogalmaznék, a helyenként kissé bővebb történelmi magyarázat szükségességére hívnám föl a figyelmet, a cseh és szlovák történelmet kevésbé ismerő magyar olvasó számára elengedhetetlen volna nézetem szerint valamivel több tájékoztatás. Olvassuk például, hogy a cseh Nemzeti Bizottság már az első világháború második felében „csehszlovák” nemzetről beszélt, hasonlóan a későbbi függetlenségi deklarációkhoz. Lényegét tekintve a közép-európai nemzetté válás újabb szakaszáról beszélhetünk és egy, a romantika korából származó elképzelt közösség víziójáról. Új állam jött létre 1918 őszen, a vélt (hiszen egy népnek tartották a cseheket és a szlovákokat) etnikai-kulturális összetartozás alapján. 1920-ban az ideiglenes majd a végleges alkotmányt elfogadó nemzetgyűlésnek például nem voltak német és magyar tagjai (37.l.). Rendkívül tanulságos, miként tudták 1939 márciusa után biztosítani a csehszlovák állam jogfolytonosságát. Miképpen vonta vissza például az 1938 októberében lemondott Beneš elnök a lemondását Amerikában, majd miként alakult meg az általa vezetett emigráns csehszlovák kormány. Igen plasztikusan mutatja be a szerző a Szlovák Köztársaság kikiáltásának közjogi vonatkozásait, ez esetben szintén diszkontinuitás és kontinuitás kettősségéről volt szó, a szlovák önállóság erősen hangsúlyozott önálló útja mellett is. Ennek a történelemben első önálló szlovák államnak és közjogi viszonyainak ismertetése alapján jól kirajzolódik, hogy német birodalmi védnökség mellett egy tekintélyelvű diktatúráról volt szó, amely ugyan nem minden tekintetben volt totalitárius rendszernek nevezhető, de kétségkívül egyre erősebben ilyen irányba fejlődött. A szlovák hadsereg 1939. szeptember 1-től részt vett a Harmadik Birodalom által Lengyelország ellen indított háborúban, később pedig végrehajtották a zsidóság deportálását. Amit kissé másképp látok, mint a szerző, a Szlovák Nemzeti Felkelés kérdése. „Nagy antifasiszta felkelésről” ír (101.l.), önkéntelenül eszébe jut az embernek, az 1944. augusztus 1-én kitört Varsói Felkelést vajon miért nem szokták így nevezni, hiszen nagyjából ugyanannyi ideig tartott, és szintén a német megszállók ellen robbant ki. Az egyik különbség, hogy Szlovákiában kommunista partizánmozgalom is létezett (lengyel földön csak a fegyveres ellenállás csekély része tartozott közéjük), továbbá a szlovák állam hadseregének egy része is csatlakozott a fölkelőkhöz. Alapvető volt a különbség a szovjet kapcsolatok tekintetében. A szovjetek már 1944 júniusától fegyvert és tanácsadókat biztosítottak a szlovák fölkelőknek, a Vörös Hadsereg előrenyomulásának terveibe beleszámították a szlovák katonai föllépést, amit bizonyít a kárpát-dukli hadművelet. Nem tartozik szorosan az államfői tisztség kérdésköréhez, de a csehszlovák-szovjet kapcsolatok problematikájával kapcsolatban megemlíteném azt a nézetazonosságot (1943. decemberi tárgyalások), amely fönnállt a homogén szláv nemzetállam kérdésében Beneš és Sztálin között. 1945-ben az ideiglenes nemzetgyűlésnek kizárólag szláv tagjai voltak. Mintha hajlamosak volnánk megfeledkezni a szovjet pánszlávizmus jelenségéről, melynek amúgy igen szerény a szakirodalma (Vladimír Fisera: Les peuples slaves et le communisme de Marx à Gorbatchev. Paris, 1992.) Ludvik Svoboda elnök életpályájáról olvassuk, hogy 1939-ben a

lengyeleket segíteni készülő cseh-szlovák légióval, „...csapatával együtt kénytelen volt a Szovjetunióba távozni.” (134.l.) Tudni való, mielőtt ott engedélyt kapott csehszlovák hadsereg szervezésére, a szovjet hatóságok internálták. Az új szlovák alkotmányt (1992. szeptember 1.) preambulumaról írja szerzőnk, hogy az ország állampolgárainak közösségéről van benne szó, említve a nemzeti kisebbségeket is (198.l.), ám az is hozzátartozik, hogy a bevezető rész „Mi, szlovák nemzet” meghatározásánál a Cirill-Metódi örökségre hivatkozik, ez pedig indirekt módon az etnikai nemzet fogalmát előlegezi.

A fogalmi-nyelvi kérdések közé tartoznak bizonyos történeti, illetőleg politológiai terminusok. Nem igazán érthető, miért nevezi „népi-demokratikus” alkotmánynak a diktatúra bevezetésekor kiadott alkotmányokat a szerző, tudjuk a „népi-demokratikus” jelző (érdemes elemezni etimológiáját, e sajátos tautológiát) a szovjet típusú totális diktatúra nyelvéhez tartozott. Magyarországon sajnos alig született nyelvészeti elemzés e nyelv hazai változatáról, mondjuk Lengyelországhoz képest. És nem eufemizmus-e az államszocializmus terminus? A szocializmus egyik változata volna? Hiszen maga a szocializmus fogalom sem egyértelmű. Fölvetődhet nyilván a szocializmus mint a kommunista diktatúra azonosságtudatának és nyelvének egyik kulcsfogalma, ám azt nehéz volna meghatározni, mit jelentett, ezért véleményem szerint pontosabb a szovjet típusú totalitarizmus megnevezés. Néhány helyen nem egyértelmű a szövegben az „aktivista” kifejezés. Az első csehszlovák állam magyar közegében aktivistának nevezték azokat a politikusokat, értelmiségieket, akik hajlandóak voltak *aktívan* együttműködni az állammal. Kérdés, hogy minden esetben erről van-e szó.

Átérve a kiegészítésekre, pontosításokra. A szlovák nemzeti szimbólumokról szólva említi a *Hej, szlovákok* című dalt (84.l.), érdemes lett volna megemlíteni a szerzőjét, Samuel Tomášikot (1813-1887). A nemzeti színekkel (85.l.) kapcsolatban pedig, hogy 1848-ban, mint másutt Közép-Európában, divatba jött a trikolór, a magyar kormány ellen fölkelő szlovákoknál a „szláv színek” vörös-kék-fehér és fehér-kék-vörös változatban is fölkerültek a zászlókra. Ezután a XIV. fejezet néhány pontjában fűzök megjegyzéseket. Az elnöki intézménynek, mint szerzőnk írja, meglehetősen erős a szimbólikus dimenziója. A cseh államfői zászló fölirata – Pravda vítězí (Győz az igazság) – magától Husz Jánostól származik (a vallásújító több írásában szerepel szó szerint), diszítésül azonban nem „*aranyszínű nyárfaágak*” (244.l.), hanem hársfaágak kerültek mellé – a cseh és szláv mitológiai hagyománynak (lásd: Ján Kollár) megfelelően. Az elnököt köszöntő szlovák fanfárok valóban Eugen Suchoň operájából (Svätopluk) származnak (245.l.), az opera premierjére azonban 1960-ban került sor. Szent Vencel koronájához talán annyi megjegyzés kívánkozik, a félreértést elkerülendő, hogy Vencel Csehországnak fejedelme volt (921-935). IV. Károly – amint olvassuk (245.l.) – ajánlotta föl a cseh királyi koronát Szent Vencelnek, akit nem neveznék a „legfőbb cseh szentnek” (256.l.), nem tudom, létezik-e ilyen kategória, hanem inkább Csehország patrónusának, aki fontos nemzeti szimbólum (szeptember 28. – nemzeti ünnep). Szlovákiában meg kellett teremteni az elnöki beiktatás rendjét, a cseh párhuzamok mellett érdekes jelenség, hogy Michal Kováč elnöksége óta a megválasztott elnök részt vesz a Szent Márton dómban (koronázási templom!) tartott Te Deum hálaadó ökumenikus szentmisén.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Halász Iván értekezése rendkívül gazdag szakirodalmi háttérrel készült munka. Véleményem szerint úttörő és hiánypótló tanulmány, amely nem csupán jogtörténeti folyamatok megértéséhez nyújt fontos adalékot, hanem a velünk szomszédos két nép múltjának jobb megismeréséhez is. Körültekintő és alapos elemzés a csehszlovák, a cseh és szlovák államfői tisztség történetéről. Fontos erénye a műnek az összehasonlító szemlélet, gyakran utal térségünk hasonló fejlődésű országainak (elsősorban Lengyelország) párhuzamos jelenségeire, továbbá a legfontosabb eltérésekre.

A doktori értekezés tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktora cím megszerzéséhez, javaslom egyben a nyilvános védés kitűzését.

Budapest, 2021. október 11.

Kiss Gy. Csaba
az MTA doktora